

نقش گفتمان دینی در خرده گفتمان سیاست خارجی دولت اعتدال

عبدالرحمان ولایتی^۱ - سید جلال دهقانی فیروز آبادی^{۲*} - احسان شاکری^۳ - جواد علیپور^۴

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۰۵/۰۵ - تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۰۷/۰۷

چکیده:

گفتمان غالب و مسلط در سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران پس از انقلاب اسلامی، گفتمان دینی و اسلامی می‌باشد. با توجه به اهمیت و نقش این کلان گفتمان نویسنده در تلاش است که نشان دهد چگونه دولت اعتدال نیز از این کلان گفتمان تاثیر پذیرفته و در قالب گفتمان مذهبی و دینی عمل نموده است. به منظور تشریح این مسئله نویسنده از روش تحلیل گفتمان نورمن-فرکلاف بهره برده است. این روش متن سخنرانی حسن روحانی در مجمع عمومی سازمان ملل متحد را به تصویر می‌کشد تا به این سوال پاسخ دهد که کدام مبانی و اصول گفتمانی، خرده گفتمان اعتدال را تحت الشعاع خود قرار داده و در واقع به چه دلیل گفتمان اعتدال‌گرایی دولت روحانی و چندجانبه‌گرایی در سیاست خارجی همچنان خود را در قالب مبانی و اصول گذشته تعریف نموده است و نتوانسته به یک گفتمان مجزا تبدیل شود.

واژگان کلیدی: گفتمان دینی، حسن روحانی، سیاست خارجی، گفتمان اعتدال

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

JPIR-2107-1935

^۱ - دانشجوی دکتری روابط بین‌الملل، دانشکده حقوق، علوم سیاسی و الهیات، واحد تبریز، دانشگاه آزاد اسلامی، تبریز، ایران

^۲ - استاد گروه روابط بین‌الملل، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران: نویسنده مسئول
jdeghani20@yahoo.com

^۳ - استادیار گروه علوم سیاسی، دانشکده حقوق، علوم سیاسی و الهیات، واحد تبریز، دانشگاه آزاد اسلامی، تبریز، ایران

^۴ - استادیار گروه علوم سیاسی، دانشکده حقوق و علوم اجتماعی، دانشگاه تبریز، تبریز، ایران

مقدمه

گفتمان دینی و مذهبی گفتمان اصلی و غالب در سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران است که در تقابل با گفتمان حکومت پهلوی شکل گرفت و از سال ۱۳۶۰ تا به امروز در هیأت و هیبت‌های مختلفی در سیاست خارجی ایران تداوم داشته است. هر چند این گفتمان دینی یا اسلامگرا در قالب خرده گفتمان‌های ششگانه، آرمانگرایی انقلابی، مصلحت‌گرایی، واقع‌گرایی یا عملگرایی، صلحگرایی مردم سالار، اصولگرایی عدالت محور و اعتدالگرایی تجلی یافته است، اما این تحولات درون گفتمانی نتوانسته در اصل گفتمان دینی تغییری ایجاد کند و گفتمان دینی همچنان به عنوان شاکله اصلی سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران به قوت خود باقی مانده است و همچنان نخبگان سیاسی با زبان دینی سخن می‌گویند. این مسئله در مورد ریاست جمهوری فعلی ایران نیز صادق است و اگرچه حسن روحانی مسئله چندجانبه‌گرایی را در سیاست خارجی در پیش گرفته است اما با این حال این خرده گفتمان نیز در نهایت در قالب کلان گفتمان دینی جمهوری اسلامی ایران عمل نموده است. بررسی سیاست خارجی روسای جمهور ایران در ادوار مختلف پس از انقلاب نشانگر تجلی این گفتمان دینی است و سیاست خارجی دینی روسای جمهور مختلف ایران همواره در زبان و گفتار آنها بازتاب داشته است. در پی انقلاب اسلامی و برآمدن نظام جمهوری اسلامی ایران بر فراز خلیج فارس و خاورمیانه، موج تازه‌ای از ایستارها و انگاره‌ها به پهنه سیاست خارجی ایران و ساختار روابط بین‌الملل وارد شد. اصول و مفاهیم این انقلاب و ساختار سیاسی نوپدید، عموماً متأثر از اسلام و اندیشه و عمل امام خمینی به‌عنوان ایدئولوگ و رهبر آن بوده است و اسلامگرایی به عنوان منظوم‌های از مفاهیم و ساختار معانی بر یک قالب فکری در حوزه سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران دلالت دارد که بر آموزه‌ها، اندیشه‌ها و آرمان‌های اسلامی استوار است. این گفتمان بر مبنای اسلام سیاسی و در جریان نهضت و انقلاب اسلامی شکل گرفت و در قانون اساسی جمهوری اسلامی متجلی گشت و تبلور یافت.

مرکز ثقل و هسته مرکزی این گفتمان تأمین، بسط و حفظ ارزش‌ها و آرمان‌های اسلامی و انقلابی است که صیانت و پاسداری از جمهوری اسلامی مهمترین آنها محسوب می‌شود. (طاهری و کریمی‌فرد، ۱۳۹۱: ۱۴۰) بر این اساس است که خرده گفتمان اعتدال نیز تابع این گفتمان دینی بوده و نتوانسته خود را از آن جدا سازد. این مسئله سوال اصلی این پژوهش را تشکیل می‌دهد. در واقع سوال اصلی نویسنده این است که به چه دلیل گفتمان اعتدال‌گرایی دولت روحانی و چند-جانبه‌گرایی در سیاست خارجی همچنان خود را در قالب مبنای و اصول گذشته تعریف نموده است و نتوانسته به یک گفتمان مجزا تبدیل شود؟ پاسخ و فرضیه ما این است که قدرت گفتمان

دینی و مذهبی این استقلال عمل را از خرده گفتمان دولت روحانی گرفته است و باعث شده که این خرده گفتمان نیز در نهایت در چارچوب این مبانی مذهبی عمل نماید. نویسنده تلاش دارد که این واقعیت گفتمانی را در قالب روش تحلیل گفتمان فرکلاف و با استناد به سخنرانی‌های حسن روحانی در مجمع عمومی سازمان ملل متحد به تصویر بکشد.

روش شناسی تحقیق: تحلیل گفتمان

- تعریف تحلیل گفتمان

توسعه و پیشبرد نظریه تحلیل گفتمان (Discourse analysis) را می‌توان مرهون ناکامی روزافزون معرفت‌شناسی پوزیتیویستی (Positivism) در تحلیل پدیده‌های انسانی و بی‌توجهی به ابعاد درونی و ذهنی انسان صاحب اراده و آگاهی و نیز ظهور نظریه‌های پساساختارگرایانه (Post-structuralism) و پسامدرنیته در دهه ۶۰ و ۷۰ در نقد نابسامانی‌ها و ناخشنودی‌های انسان مدرن دانست. (مقدمی، ۱۳۹۰: ۹۷) اصطلاح تحلیل گفتمان، نخستین بار توسط یک زبانشناس سوئیسی به نام زلیگ هریس برای تحلیل متن بالاتر از سطح جمله به کار گرفته شد و همزمان با تحولات معرفت‌شناسی در علوم اجتماعی و علوم انسانی به مثابه یک روش مطالعاتی میان‌رشته‌ای (جامعه‌شناسی، روانشناسی اجتماعی، قوم‌نگاری، زبان‌شناسی، نشانه‌شناسی، ارتباطات و ...) ظاهر شد. مفهوم گفتمان، پدیده‌ای است چند وجهی و چند معنایی. کثرت وجوه و کثرت معنایی این پدیده موجب پیچیدگی و ابهام در دریافت صحیح معانی و تعاریف آن و فهم دقیق نقش، جایگاه و استلزام‌های آن شده است. بداعت مسائل و موضوعات مطروحه در بحث گفتمان از یک سو و گستردگی دامنه و دایره شمول کارکردی و معنایی آن از سوی دیگر که رشته‌های متنوع علوم انسانی و اجتماعی از زبان‌شناسی، ادبیات، هنر، نقد و نظریه ادبی، نقد و نظریه فرهنگی، نقد و نظریه اجتماعی گرفته تا فلسفه، سیاست، روانشناسی، روان‌کاوی، زیبایی‌شناسی، جامعه‌شناسی، تاریخ، اقتصاد، حقوق و ... را در بر می‌گیرد سبب شد تا اقبال و توجه چشمگیری به آن صورت گیرد. (مک دانل، ۱۳۸۰: ۹) فرهنگ زبان‌شناسی کاربردی و تدریس لانگمن، اصطلاح گفتمان را این‌گونه تعریف می‌کند: «اصطلاح کلی است که برای نمونه‌های زبانی به کار می‌رود، یعنی زبانی که در نتیجه کنش ارتباطی تولید شده است. در حالی که اصطلاح دستور زبان به قواعدی اشاره می‌کند که در یک زبان به کار می‌رود تا واحدهای دستوری چون بند، عبارت و جمله شکل بگیرند، اصطلاح گفتمان معمولاً به واحدهای بزرگتر از زبان، مثل: پارگراف‌ها، مکالمات و مصاحبه‌ها اشاره می‌کند». همین فرهنگ، اصطلاح تحلیل گفتمان را «مطالعه اینکه

¹-Zellig Harris 1952

چگونه جمله‌ها در زبان گفتاری و نوشتاری، واحدهای معنادار بزرگتری چون پارگراف‌ها، مکالمات و مصاحبه‌ها را شکل می‌دهند» تعریف می‌کند. (Richards and Schmidt, 2010: 174)

تحلیل گفتمان به روش تحلیل مواد و داده خام تجربی از طریق گفتمانی اشاره می‌کند. این بدین معناست که تحلیلگران گفتمان با طیف وسیعی از داده‌های زبانشاخی و غیر زبان-شناختی - سخنرانی‌ها، گزارش‌ها، بیانیه‌ها، رویدادهای تاریخی، مصاحبه‌ها، سیاست‌ها، انگاره‌ها، حتی سازمان‌ها و نهادها - به عنوان "متون" یا "نوشته" در این مفهوم دریدایی که «هیچ چیزی خارج از متن وجود ندارد». به عبارت دیگر، داده تجربی به عنوان مجموعه‌ای از رویه‌های دلالت‌کننده ملاحظه می‌شود که یک "گفتمان" و "واقعیت" آن را می‌سازد، پس شرایطی فراهم می‌آورد که سوژه‌ها (افراد یا فاعلین) را قادر به آزمون جهان ابژه‌ها، عبارات و رویه‌ها می‌کند. (Howarth and Stavrakakis, 2000: 3)

مفهوم گفتمان به نظر لاکلا و موف کل جامعه و همه قلمرو زندگی اجتماعی را در بر می‌گیرد و طبعا تحلیل گفتمانی آنها نیز کل حوزه اجتماعی را شامل می‌شود؛ زیرا آنها تمایز حوزه گفتمانی و غیر گفتمانی را نمی‌پذیرند. البته آنها امر واقع را انکار نمی‌کنند. «این موضوع که هر ابژه گفتمان ساخته شده است ربطی به جهان موجود در بیرون از اندیشه ذهن یا تقابل واقعگرایی / آرمانگرایی ندارد. زلزله یا افتادن یک آجر رخدادی است که مطمئنا وجود دارد به این معنا که این رخداد این جا و اکنون، مستقل از اراده من اتفاق می‌افتد.

اما اینکه آیا ویژگی آنها به مثابه ابژه برحسب "پدیده‌های طبیعی" فهمیده می‌شود یا برحسب "آیات خشم خداوند" به ساختار یافتن یک حوزه گفتمانی وابسته است. اینکه چنین ابژه‌هایی در بیرون از اندیشه وجود دارد قابل قبول است، اما اینکه آنها می‌توانند خود را همچون ابژه-هایی بیرون از شرایط گفتمانی ظهورشان شکل دهند، پذیرفتنی نیست. (تاجیک و روزخوش، ۱۳۸۷: ۹۹)

- قابلیت نظری تحلیل گفتمان انتقادی در سیاست خارجی دولت اعتدال

زبان و ایده‌های طرح شده از طریق آن، چه آگاه باشیم و چه ناآگاه، بیانگر زمینه اجتماعی است که در آن پرورش یافته‌ایم و گویای انگیزه‌ها، اندیشه‌ها، منافع و اهدافی است که گوینده از طریق زبان درصدد بیان و دستیابی به آنها از طریق اثرگذاری بر مخاطب و همراه کردن وی با خود است. بنابراین از طریق واکاوی زبان قادر خواهیم بود تا به دنیای پنهان در پس آن دست یابیم و آن انگیزه‌ها، اندیشه‌ها و منافع را برملا سازیم تا از این رهگذر آگاهانه‌تر به تعاملات اجتماعی بپردازیم و حتی درصدد پاسخگویی به چرایی وقوع رخدادها برآییم. دستیابی به جهان پنهان در پس زبان می‌تواند از انگیزه‌های گوناگونی برخاسته باشد، می‌تواند در جهت پاسخگویی به یک

کنجکاو ساده یا کمک به مردمان در جهت افزایش آگاهی‌هایشان باشد. در این میان، سیاستمداران بیشترین نفع را از پنهان نگاه داشتن دنیای پشت زبان خویش می‌برند و مردمان نیز می‌توانند بیشترین بهره را با آگاهی یافتن از این دنیای پنهان در پس زبان سیاستمداران از آن خود کنند. (جهانگیری و فتاحی، ۱۳۹۰: ۴) بر این اساس است که ما می‌توانیم زوایای گفتمانی دولت اعتدال را نیز مورد بررسی قرار دهیم. در واقع کاربرد تحلیل گفتمان انتقادی در بررسی سیاست خارجی دولت روحانی از این جهت مهم است که سیاست خارجی این کشورها ارتباط تنگاتنگی با مقوله ایدئولوژی و قدرت دارد. منظور از گفتمان‌های دینی سیاست خارجی دولت روحانی، نظام‌های دلالتی خاصی هستند که رویه‌های سیاست خارجی دولت اعتدال را معنادار کرده‌اند.

به طور کلی، هر گفتمان سیاسی ریشه در فرهنگ سیاسی یک جامعه دارد و فرهنگ سیاسی خود محصول تاریخ جمعی یک نظام سیاسی و تاریخ جمعی یک نظام را می‌سازد. فرهنگ سیاسی بر این فرض مبتنی است که نگرش‌ها، احساسات و ادراکات حاکم بر رفتار سیاسی در هر جامعه انبوهی از امور صرفاً تصادفی نیستند، بلکه نمایانگر الگوهای سازگاری هستند که با هم تناسب دارند و متقابلاً یکدیگر را تقویت می‌کنند و به‌زعم امکان بسیار زیاد پراکندگی در جهتگیری‌ها سیاسی، فرهنگ سیاسی محدود و متمایزی در هر جامعه وجود دارد که به فرآیندهای سیاسی معنی بخشیده و آن را شکل می‌بخشد. (تاجیک و روزبخش، ۱۳۸۳: ۲۹۲) تحلیل انتقادی گفتمان دینی سیاست خارجی دولت روحانی امکان‌پذیر است چرا که تقابل و تضاد دولت روحانی نیز تا حد زیادی ناشی از همین مسئله استیلای گفتمان دینی بر سیاست خارجی کشورهاست. به طور کلی، تحولات اجتماعی از منازعات گفتمانی میان گفتمان‌های متخاصم ناشی می‌شود که در طی آن، هر گفتمان سعی در نفی یا طرد «دیگری» و حفظ معنای «خودی» دارد.

متونی که برای تحلیل گفتمان انتقادی سیاست خارجی انتخاب می‌شوند در واقع انعکاس ارزش‌های دینی حاکم بر گفتمان سیاست خارجی است. متن سیاست خارجی آمیخته با پیشداوری‌های مذهبی گفتمان حاکم است. مفسر همواره در سنت به سر می‌برد و از آن تأثیر می‌پذیرد و هیچگاه از افق معنایی خویش بیرون نمی‌آید. انسان نمی‌تواند خود را از سنت رهایی ببخشد و به مثابه ابژه با سنت رفتار کند. در نتیجه، به برداشتی عینی و خالی از تأثیرات تاریخی از آن نخواهد رسید. (رهبری، ۱۳۸۵: ۹۳) در این پژوهش سخنرانی‌های حسن روحانی در مجمع عمومی سازمان ملل منبع و مرجع تحلیل گفتمان می‌باشد.

- روش تحلیل گفتمان نورمن فرکلاف (Norman Fairclough)

در این پژوهش روش تحلیل گفتمان فرکلاف مبنای تحلیل گفتمان دینی سیاست خارجی دولت روحانی قرار گرفته است. «متون» یا «داده‌های» مورد تحلیل گفتمان انتقادی پژوهش،

مبتنی است بر مطالعه منابع چاپی مانند کتب، نشریات، اسناد وزارت خارجه، اعلامیه‌ها و بیانیه‌ها و نیز منابع شفاهی مانند سخنرانی‌ها و مصاحبه‌ها و منابع اینترنتی مانند سایت‌های خبری و خبرگزاری‌ها. با توجه به روش تحلیل گفتمان که بر روی کاربرد زبان تأکید دارد، متون از میان سخنرانی‌ها، بیانات و نظرات مکتوب سیاستمداران دخیل در امر تصمیم‌گیری سیاست خارجی انتخاب و سپس به صورت انتقادی مورد تجزیه و تحلیل قرار می‌گیرند. در این پژوهش نیز متن سخنرانی حسن روحانی در مجمع عمومی سازمان ملل مورد بررسی و تحلیل گفتمان قرار گرفته است. فرکلاف یک روش سه مرحله‌ای، اعم از توصیف، تفسیر و تبیین، را برای تحلیل گفتمان در پیش می‌گیرد که از متن آغاز شده و به کردار اجتماعی ختم می‌گردد. چگونگی برساخته شدن گفتمان دینی در سیاست خارجی دولت اعتدال سؤال بنیادین این پژوهش است که با استفاده از تحلیل گفتمان انتقادی نورمن فرکلاف در راستای تحلیل متون و رخدادهای ارتباطی بین ایران و جهان به آن پرداخته خواهد شد.

روش گفتمانی فرکلاف به طوری کلی شامل این موارد است که نویسنده آن را برای تحلیل گفتمان دینی سیاست خارجی دولت روحانی به کار برده است:

• مرحله اول: توصیف

تلاش نورمن فرکلاف بر آن است تا در مرحله «توصیف»، متنی که توسط «مولد» ارائه شده را از حیث واژگان، دستور زبان، انسجام و ساخت، مورد ارزیابی قرار دهد. از حیث واژگان و دستور زبان، باید به ارزش‌های تجربی، رابطه‌ای و بیانی موجود در متن توجه شود. انسجام متن نیز وابسته به کاربرد حروف ربط است. در نهایت، ساختار متن بررسی می‌شود. (قرشی، ۱۳۹۵: ۱۱۱)

الف: تحلیل واژه‌ها

۱- ارزش‌های تجربی از نگاه فرکلاف، نشانه‌های مهمی از چشم انداز و افق دید مولد متن را در اختیار قرار می‌دهند. با اتکا به این ارزش‌ها، بازنمایی‌های خاصی از جهان ارائه می‌شود که نمایاننده تصویر کلان از ایدئولوژی مولد متن باشند.

۲- در ارزش‌های رابطه‌ای، روابط اجتماعی میان مشارکین، یعنی مولد متن و مخاطب، مورد بررسی قرار می‌گیرد. کاربرد واژه‌های رسمی بیانگر تصریح در نوع رابطه میان مشارکین متن است. در این راستا مولد متن در صدد است تا بین خود و مخاطب «فاصله» گذارد و به هدف مورد نظر یعنی تعریف جایگاه برتر برای خود و جایگاه پست‌تر برای مخاطب دست یابد. حاصل شکل-گیری این دو جایگاه برای مشارکین، تبعیت مخاطب از مولد متن و سیطره ایدئولوژیک آن است. در اینجا، سیاست خارجی دینی دولت اعتدال به عنوان مولد متن در جایگاه برتر و مخاطب یعنی دیگر گفتمان مذهبی کشورهای موجود در نظام بین‌الملل در جایگاه پست‌تر قرار می‌گیرند.

۳- واژه‌های واجد ارزش‌های بیانی، دربردارنده ارزشیابی مولد متن از جهان هستند و بیانگر ایدئولوژی آن می‌باشند. با اتکا به این امر می‌توان گفت که متون سیاست خارجی دولت اعتدال با تأکید بر ارزش‌های مذهبی، علاوه بر اینکه مبنای ایدئولوژیک خود را آشکار می‌نماید، ملاک ارزیابی خود از ارزش‌های مذهبی دیگر کشورها را نیز تحمیل می‌کند. (قرشی، ۱۳۹۵:۱۱۱)

ب: ویژگی‌های دستوری

در تحلیل ویژگی‌های دستوری نیز، ارزش‌های تجربی، رابطه‌ای و بیانی مورد توجه قرار می‌گیرند.

۱- از نگاه فرکلاف، ارزش‌های تجربی مولد متن، در کاربرد جملاتی مبتنی بر کنش‌ها، رخداد-ها یا نسبت‌ها بروز می‌یابند. ویژگی‌های دستوری واجد کدام ارزش‌های تجربی هستند؟ چه نوع فرآیندها و مشارکینی مسلط هستند؟ آیا کنشگری نامشخص است؟ آیا فرآیندها همان‌هایی هستند که به نظر می‌رسند؟ آیا از فرآیند اسم سازی استفاده شده است؟ جملات معلوم هستند یا مجهول؟ جملات مثبت هستند یا منفی؟

۲- در متون سیاست خارجی منتخب، دو فعل shall و should واجد ارزش‌های رابطه‌ای می‌باشند. به کار بردن چنین واژگانی بر رابطه اقتدارآمیز بین متن و مخاطب صحنه می‌گذارد. همچنین است تعیین اگرها و بایدها و نبایدهایی و توصیه‌هایی که بر وجه اقتدارآمیز آن می‌افزاید.

۳- جهت ارزیابی ویژگی‌های دستوری متن ناظر باید به ارزش‌های بیانی افعال وجهی تمرکز شود. افعالی نظیر (may, could, cannot, can, will, might, could,) تمرکز متون سیاست خارجی بر موضوعات مذکور، ناظر به چارچوب ارزشی و نظام ایدئولوژیک دینی آنها است. (قرشس، ۱۳۹۵:۱۱۱)

ج: انسجام متنی

به نظر فرکلاف، عامل انسجام متن، حرف ربط است. متون سیاست خارجی منتخب سرشار از حروف ربطی است. به ویژه زمانی که بخواهد ارزش‌های مذهبی خود را برجسته‌تر کند و آن را مهم جلوه دهد با حروف ربط آن را در قالب جمله‌ای مجزا می‌آورد و یا با حروف ربطی، امری را بدیهی جلوه داده و آن را برای خود و مخاطب امری صادق فرض می‌کند و به بدیهی ساختن ایدئولوژی گوینده برای مخاطب می‌انجامد. (Fairclough,2010:4-5)

د: ساختارهای متنی

در بررسی ساختار متون سیاست خارجی دولت اعتدال (در پژوهش متن سخنرانی حسن روحانی در مجمع عمومی سازمان ملل)، یک الگو و ساختار به چشم می‌خورد. مقدمه، توصیف و نتیجه

ساختار کلی و در اکثر اوقات ایدئولوژی نوبنیاد و مبتنی بر ارزش‌های دینی است. (قرشی، ۱۳۹۵: ۱۱۱)

• **مرحله دوم: تفسیر در مرحله تفسیر**

الف: بافت موقعیتی

در بررسی موقعیت به «چیستی ماجرا»، «طرف‌های درگیر در ماجرا»، «روابط میان افراد درگیر در ماجرا» و در نهایت «نقش زبان» در متون منتخب سیاست خارجی پرداخته می‌شود.

۱- «چیستی ماجرا» در پرتو شناخت «فعالیت»، «عنوان» و «هدف» متون است. باید مشخص ساخت که فعالیت انجام شده در متن سیاست خارجی این کشور چیست؟ عنوان فعالیت انجام شده و در نهایت، هدف از فعالیت چیست؟

۲- به منظور تشخیص «طرف‌های درگیر در ماجرا»، به چیستی ماجرا و به ویژه نوع فعالیت در متن سیاست خارجی منتخب این سه کشور توجه می‌شود. در رابطه با «روابط میان افراد درگیر در ماجرا» باید گفت که سیاست خارجی دینی از قابلیت فاصله‌گذاری با مخاطبان خود بهره‌مند است و می‌تواند ایدئولوژی خود را بر مخاطب تحمیل نماید.

۳- در متون سیاست خارجی این سه کشور، مهم‌ترین «نقش زبان» ادعای برتری دیدگاه متن است که با ایدئولوژی مولد متن که بر ارزش‌های دینی هر یک استوار شده است، سیطره می‌یابد. علاوه بر نقش فوق، زبان به منظور اطلاع‌رسانی هم بکار رفته است. (Torfing, 2005; 8-9)

ب: بینامتنی

در دیدگاه بینامتنی، پیوند گفتمان مذهبی و سیاست خارجی شکل گرفته است که بیانی تحکمی و دستوری را در بر دارد. متن از دریچه تاریخی نگریسته می‌شود. در متون سیاست خارجی منتخب دولت اعتدال نیز باید در جستجوی سرخ‌هایی بود که متن را به سایر متونی متصل می‌کند که به لحاظ محتوایی آن را پشتیبانی می‌نمایند. متونی مانند کتب مقدس، قانون اساسی، بیانیه‌ها، احادیث و ...

• **مرحله سوم: تبیین**

در مرحله تبیین از یک سو میزان تأثیرپذیری گفتمان دینی سیاست خارجی دولت اعتدال از ساختارهای اجتماعی و از سوی دیگر، میزان الهام بخشی ساختارهای اجتماعی از گفتمان را می‌سنجیم. در تناسب با موضوع مورد بحث، یعنی گفتمان دینی سیاست خارجی، پرسش اول به صورت زیر، طرح می‌شود: گفتمان دینی سیاست خارجی متن منتخب به کدام فرایندهای نهادین تعلق دارد و از حیث ایدئولوژیک چگونه تعیین می‌پذیرد و متقابلاً چگونه تعیین‌کننده است؟ گفتمان دینی سیاست خارجی متن منتخب به کدام فرایندهای اجتماعی تعلق دارد و از حیث ایدئولوژی

چگونه تعیین می‌پذیرد و متقابلاً چگونه تعیین می‌کند؟ فضای اجتماعی داخلی و بین‌المللی زمان انتشار متن منتخب، تحت رقابت چه گفتمان‌های متفاوت دینی در باب سیاست خارجی بود؟ آنچه در اینجا اهمیت دارد این مسئله است که هر رخداد ارتباطی دارای چه پراکنش اجتماعی است؟ یعنی اینکه گفتمان‌های موجود در متن از چه نظریه‌های اجتماعی و بافت اجتماعی به وجود آمده‌اند و نظم گفتمانی مستقر را بازتولید یا به عکس ساختار بندی مجدد و متضادی از آن انجام می‌دهند؟ (Torfin, 2005: 8-9)

تحلیل گفتمان دینی سیاست خارجی حسن روحانی

در این بخش از پژوهش تلاش می‌شود که گفتمان دینی سیاست خارجی حسن روحانی بر اساس روش فرکلاف و در قالب سخنرانی او در مجمع عمومی سازمان ملل متحد تحلیل شود. پیش از به کارگیری روش‌شناسی فرکلاف ابتدا بخشی از سخنرانی‌هایی حسن روحانی در مجمع عمومی سازمان ملل را مورد توجه قرار می‌دهیم تا نشان دهیم که چگونه او نیز در قالب گفتمان دینی عمل نموده است و فضای بازی سیاسی او نیز در این قالب معنا یافته است.

حسن روحانی، رئیس جمهوری دولت دوازدهم ایران، تاکنون برای پنجم بار در مجمع عمومی سازمان ملل حضور پیدا یافته است. او آخرین بار در هفتاد و دومین مجمع عمومی سازمان ملل حاضر شد. حسن روحانی رئیس جمهور در شصت و هشتمین مجمع عمومی سازمان ملل در سال ۱۳۹۲ اشاره می‌کند:

«در برابر همه این بیم‌ها، امیدهای جدیدی نیز وجود دارد؛ امید اقبال مردم و نخبگان در سراسر جهان به «آری برای صلح و نه برای جنگ»، و امید به ترجیح گفتگو بر ستیز و اعتدال بر افراط. یک نمونه زنده، گزینش هوشیارانه امید و تدبیر و اعتدال توسط مردم بزرگ ایران در انتخابات اخیر است که با تبلور مردمسالاری دینی و انتقال آرام قدرت اجرایی، نشان داد که ایران لنگرگاه ثبات در دریای ناآرامی‌های منطقه‌ای است. اعتقاد راسخ حکومت و مردم ما به صلح پایدار، ثبات، آرامش، حل مسالمت آمیز مناقشات و تکیه بر آرای عمومی به عنوان پشتوانه قدرت، مقبولیت و مشروعیت، نقشی والا در فراهم کردن چنین محیط امنی داشته است.

تحریم‌های غیرعادلانه، به عنوان جلوه دیگری از خشونت، ذاتاً ضد صلح و ضد بشری هستند که برخلاف تبلیغات تحریم‌گران، دولت‌ها و نخبگان سیاسی را هدف قرار نمی‌دهند، بلکه بیش از همه، مردمان عادی را قربانی دعوای سیاسی خود می‌کنند.

خشونت و افراط امروز نه تنها ابعاد مادی، که ابعاد معنوی زندگی انسان و جامعه امروز را در بر گرفته است. خشونت و افراط جایی برای مدارا و تفاهم که لازمه زندگی انسان و جامعه مدرن است نمی‌گذارد. نابدباری مسئله امروز جهان ماست؛ باید بردباری را در پرتو اندیشه‌های

دینی، رویکردهای فرهنگی و رهیافت‌های سیاسی تقویت کرد. جامعه انسانی را باید از مرحله بردباری منفی به مرحله تعاون مشترک ارتقا داد. دیگران را نباید فقط تحمل کرد، بلکه باید با دیگران کار کرد. مردم جهان از جنگ، خشونت و افراط خسته‌اند و این فرصتی بی‌نظیر است. آنها امید به تغییر وضعیت کنونی دارند.

جمهوری اسلامی ایران باور دارد که با ترکیب هوشمندانه‌ای از امید و اعتدال می‌توان همه چالش‌ها را مدیریت کرد. جنگ افروزان می‌خواهند امیدها را بخشکانند. در حالی که امید به تغییر مثبت، مفهومی فطری، دینی، فراگیر و جهانی است.

به نام جمهوری اسلامی ایران در گام نخست پیشنهاد می‌کنم طرح «جهان علیه خشونت و افراطی‌گری» در دستور کار سازمان ملل متحد قرار گیرد و همه دولت‌ها و سازمان‌های بین‌المللی و نهاد مدنی تلاش‌های جدیدی را برای سوق دادن جهان به این سو سامان دهند. باید به جای گزینه ناکارآمد «ائتلاف برای جنگ» در مناطق مختلف جهان به «ائتلاف برای صلح پایدار» در سراسر جهان اندیشید. امروز جمهوری اسلامی ایران شما و همه جامعه جهانی را به برداشتن گامی فرا پیش می‌خواند؛ دعوت «جهان علیه خشونت و افراطی‌گری». ما باید بپذیریم و بتوانیم در اینجا افقی را بگشاییم که در آن به جای جنگ، صلح، به جای خشونت، مدارا، به جای خونریزی، پیشرفت، به جای تبعیض، عدالت، به جای فقر، برخورداری و به جای استبداد، آزادی در سراسر جهان بهتر دیده شود. علیرغم همه مشکلات، من عمیقاً به آینده امیدوارم. با همبستگی جهانی علیه خشونت و افراط، تردیدی ندارم که آینده روشن است. اعتدال، آینده جهان را درخشان خواهد کرد. امید من، علاوه بر تجارب شخصی و ملی، از این باور مشترک همه ادیان آسمانی نشئت می‌گیرد که جهان را سرانجامی نیکو و روشن است؛ «وَلَقَدْ كَتَبْنَا فِي الزَّبُورِ مِنْ بَعْدِ الذِّكْرِ أَنَّ الْأَرْضَ رَٰثَةٌ لِعِبَادِ الصَّالِحِينَ». (انبیاء ۱۰۵؛ روحانی ۱۳۹۲/۷/۳)

حسن روحانی رئیس‌جمهور در شصت و نهمین مجمع عمومی سازمان ملل در سال ۱۳۹۳ بیان می‌کند:

«من از منطقه‌ای می‌آیم که بخش‌های مهمی از آن در آتش تندروی و افراط می‌سوزد. در شرق و غرب کشور من، افراطی‌گری، همسایگان ما را تهدید می‌کند و خشونت می‌ورزد و خون می‌ریزد. آنان البته تنها به یک زبان سخن نمی‌گویند و حتی رنگ پوستشان هم، یکی نیست و یک ملیت واحد ندارند. آنان از کشورهای مختلف به خاورمیانه آمده‌اند اما ایدئولوژی واحدی دارند: «افراطی‌گری و خشونت» و هدف واحدی دارند: «نابودی تمدن، اسلام‌هراسی و ایجاد زمینه برای مداخله مجدد بیگانگان در منطقه».

برای مقابله اصولی با تروریسم، باید ریشه‌های آن را شناخت و چشمه‌های آن را خشکاند.

تروریسم در بستر فقر، بیکاری، تبعیض، تحقیر و بی عدالتی می‌روید و با فرهنگ خشونت رشد می‌کند. برای ریشه‌کن کردن تروریسم باید عدالت و توسعه را گستراند و از تحریف ادیان الهی برای توجیه قساوت و بیرحمی جلوگیری کرد. درد بزرگتر آن است که این تروریست‌ها به نام دین، خون می‌ریزند و به نام اسلام سر می‌برند. می‌خواهند این حقیقت مسلم تاریخ را پوشیده نگهدارند که براساس آموزه همه پیامبران الهی از ابراهیم^(ع) و موسی^(ع) تا عیسی^(ع) و محمد^(ص)، کشتن یک انسان بیگناه همانند کشتار همه بشریت می‌شمارند. من در شگفتم این گروه‌های آدمکش، خود را گروه اسلامی می‌نامند و شگفت‌آورتر آنکه رسانه‌های غربی نیز در همراهی با آنان، این نام مجعول را که تنفر همه مسلمانان را برمی‌انگیزد، تکرار می‌کنند؛ غافل از آنکه مسلمانانی که هر روز خدای خویش را به صفت رحمانیت یاد می‌کنند و از پیامبر خویش درس عطوفت و محبت آموخته‌اند، این افتراءها را، بخشی از پروژه اسلام هراسی می‌شمارند.

همانطور که در سال گذشته نسبت به توسعه خشونت و افراطیگری هشدار دادم، امسال نیز تأکید می‌کنم که اگر رویکرد درست برای مواجهه با این مسأله، اتخاذ نشود، به سمت منطقه-ای ناآرام و پرتلاطم با بازتاب‌های جهانی، خواهیم رفت. راه حل برخورد درست با این مسأله مهم، نه از بیرون بلکه با محوریت و ابتکارات درونی و البته همکاری‌های بین‌المللی قابل تصور است. خدای بزرگ در قرآن کریم به مؤمنانی که کار شایسته را در برنامه عمل خود قرار می‌دهند مژده داده است که زمین ماندگاری خواهند داشت و بیم و هراسشان به امن و امان بدل خواهد شد. «ولیب دلنهم من بعد خوفهم أمانا». (روحانی، ۱۳۹۳/۷/۳)

حسن روحانی رئیس‌جمهور در هفتادمین مجمع عمومی سازمان ملل در سال ۱۳۹۴ بیان می‌کند:

«علیرغم مشکلات موجود در منطقه، ما به آینده‌ای پر امید باور داریم و تردید نمی‌کنیم که با سرپنجه تدبیر می‌توانیم با بهره‌گیری از ظرفیت‌های قوی و جدیدی که برشمردیم و تکیه بر پشتوانه تمدنی و عزم جدی بر این مشکلات غلبه نماییم. ما در پرتو تعالیم آسمانی، به آینده روشن بشریت برای زندگی انسانها در صلح و آرامش و معنویت ایمان داریم. ما به اراده ملت‌ها در انتخاب نیکی و پاکی باور داریم. ما باور داریم که «والعاقبة للمتقين»؛ پیروزی پایانی از آن پارسایان پاک طینت خواهد بود». (روحانی، ۱۳۹۴/۷/۶)

حسن روحانی رئیس‌جمهور در هفتاد و یکمین مجمع عمومی سازمان ملل در سال ۱۳۹۵ بیان می‌کند:

«واقعیت آن است که امروز بروز خشونت در منطقه خاورمیانه و شمال آفریقا شتاب حیرت‌آوری به خود گرفته و این منطقه گرفتار وحشیانه‌ترین خشونت‌ها و مخرب‌ترین سیاست‌ها شده

است. میلیون‌ها سوری، آوارهٔ بیابان‌ها و دریاها شده و صدها هزار انسان به خاک و خون غلطیده‌اند؛ مردم عراق از هر قوم و طایفه، نگران تمامیت ارضی و آینده کشور خود هستند؛ مردم بی‌دفاع یمن روزانه آماج بمباران‌های ویرانگر می‌باشند و افغانستان هنوز در پی چند دهه اشغال و جنایت، از رنج خشونت و ترور نیاسوده است و فلسطینیان مظلوم هنوز در بند آپارتاید رژیم غاصب صهیونیستی هستند.

ایران با هرگونه فرقه‌گرایی و دامن زدن به اختلافات مذهبی مخالف است. مسلمانان، اعم از شیعه و سنی قرن‌هاست که در کنار یکدیگر، با احترام و اتحاد، برادرانه زندگی کرده و خواهند کرد. تبدیل تفاوت‌های مذهبی به تقابل‌های پر تنش، از مطامع سیاسی برخی کشورها سرچشمه می‌گیرد که می‌کوشند با پوشش‌های مذهبی، قدرت طلبی خود را پنهان سازند.

در پایان، تأکید می‌کنم، علیرغم همه سختی‌ها، من عمیقاً بر این باورم که اعتدال بر افراط، صلح‌طلبی بر خشونت‌گرایی، دانایی بر نادانی و نهایتاً عدالت بر ظلم و بیداد غلبه خواهد کرد. آنچه مهم است ایمان، امید، تحرک و تلاش در جهت تحقق صلح و عدالت است و تردیدی نیست که خداوند متعال، دوستداران صلح و عدالت و اعتدال را یاری خواهد کرد. «ولینصرن الله من ینصره ان الله لقوی عزیز». (روحانی، ۱/۱۳۹۵)

حسن روحانی رئیس‌جمهور در هفتاد و دومین مجمع عمومی سازمان ملل در سال ۱۳۹۶ به ایراد این سخنان می‌پردازد.

«رویکرد ما صلح‌خواهی و حمایت از حقوق ملت‌هاست. ما ظلم را نمی‌پسندیم و از مظلوم دفاع می‌کنیم. ما تهدید نمی‌کنیم و تهدید را از جانب هیچ کس نمی‌پذیریم. زبان ما زبان کرامت است و زبان تهدید را بر نمی‌تابیم. ما اهل مذاکره‌ایم، اما از موضع برابر و احترام متقابل و با رویکرد برد - برد. ایران از گذشته، پرچم‌دار تسامح در حق ادیان و اقوام مختلف بوده است. ما همان ملتی هستیم که یهودیان را از رنج اسارت بابلی نجات دادیم؛ از میان مسیحی را با آغوش باز در میان خویش، پذیرفتیم و در میان خود یک "قارهٔ فرهنگی" و تنوعی کم‌نظیر از اقوام و ادیان را جای داده‌ایم. این همان ایران است که همواره از مظلومان دفاع کرده است؛ قرن‌ها پیش مدافع حقوق یهودیان و اکنون مدافع حقوق فلسطینیان است. ایران همان ایران حق‌جو و آرامش طلب است.

ما امروز در صف مقدم مبارزه با تروریسم و تندروی مذهبی در خاورمیانه قرار داریم. نه از موضع فرقه‌ای و قومی که از موضعی انسانی، اخلاقی و استراتژیک». (روحانی، ۲۹/۶/۱۳۹۶)

مراحل تحلیل گفتمان دینی سیاست خارجی دولت اعتدال

در این بخش مراحل تحلیل گفتمان فرکلاف را پیرامون گفتمان دینی سیاست خارجی دولت اعتدال به کار گرفته‌ایم تا عناصر مذهبی و دینی گفتمانی آن آشکار شود:

- توصیف

در اینجا عناصر واژگانی، گزاره‌ها، استعاره‌ها، تلویحات و قطب‌بندی نهفته در سخنرانی حسن روحانی استخراج می‌شود:

- عناصر واژگانی

عناصر واژگانی	
مثبت	امید، مردم، صلح، جهان، گفتگو، اعتدال انتخابات، جمهوری اسلامی ایران، دین، مردم‌سالاری، سلامت آمیز، مادی و معنوی، مدارا، تفاهم، انسان، جامعه مدرن، بردباری، تعاون، تغییر، فطری، مثبت، سازمان ملل متحد، عدالت، پیشرفت، برخورداری، آزادی، آینده، باور، ادیان آسمانی، تمدن، توسعه، ادیان الهی، اسلام، تاریخ، پیامبران الهی از ابراهیم ^(ع) و موسی ^(ع) تا عیسی ^(ع) و محمد ^(ص) ، گروه اسلامی، مسلمانان، خدا، رحمانیت، عطوفت و محبت، قرآن کریم، مؤمنانی، امن و امان، تدبیر، تعلیم، ایمان، پارسایان، پاک‌طینت، پیروزی، سوریه، عراق، افغانستان، فلسطینیان، یمن، شیعه، سنی، برادرانه، دانایی، مظلوم، کرامت، مذاکره، تسامح، یهودیان، ارمنیان مسیحی
منفی	جنگ، ستیز، افراط، مناقشات، تحریم، غیرعادلانه، خشونت، ضد صلح، ضد بشری، نابردباری، جنگ افروزان، منفی، افراطیگری، ائتلاف برای جنگ، خونریزی، فقر، تبعیض، استبداد، تندروی، تهدید، ایدئولوژی، اسلام‌هراسی، مداخله، بیگانگان، تروریسم، بیکاری، بی عدالتی، تحریف، کشتن، گروه‌های آدمکش، رسانه‌های غربی، تفرق، افتراء، بیم، هراس، رژیم غاصب، صهیونیستی، آپارتاید، فرقه گرائی، اختلافات مذهبی، تقابل، قدرت طلبی، نادانی، ظلم و بی‌داد،
گزاره‌ها	
خود	آری برای صلح، گزینش هوشیارانه امید و تدبیر و اعتدال، تبلور مردمسالاری دینی، تحریم‌های غیرعادلانه، ابعاد معنوی، ابعاد مادی، اندیشه‌های دینی، رویکردهای فرهنگی، مرحله تعاون مشترک، امید به تغییر مثبت، جهان علیه خشونت و افراطیگری، ائتلاف برای صلح پایدار، جامعه جهانی، باور مشترک همه ادیان آسمانی، آموزه همه پیامبران الهی، صفت رحمانیت، درس عطوفت و محبت، مژده ماندگاری بر زمین، تکیه بر پشتوانه تمدنی، آینده‌ای پر امید، در پرتو تعلیم آسمانی، آینده روشن بشریت، ایمان به زندگی انسانها در صلح و آرامش و معنویت، پیروزی پایانی پارسایان پاک‌طینت، فلسطینیان مظلوم، تفاوت‌های مذهبی، غلبه عدالت بر ظلم و بی‌داد، نجات یهودیان از رنج اسارت بابلی، پرچم دار تسامح در حق ادیان و اقوام، دفاع از مظلومان، مدافع حقوق یهودیان، مدافع حقوق فلسطینیان، مبارزه با تروریسم و تندروی مذهبی، از موضعی انسانی، اخلاقی و استراتژیک.
دیگری	نه برای جنگ، تبلیغات تحریم‌گران، مرحله بردباری منفی، ائتلاف برای جنگ، ایدئولوژی واحد، نابودی تمدن، فرهنگ خشونت، تحریف ادیان الهی، گروه‌های آدمکش، رسانه‌های غربی، پروژه اسلام‌هراسی، توسعه خشونت و افراطیگری، مشکلات موجود در منطقه، آپارتاید رژیم غاصب صهیونیستی، چند دهه اشغال و جنایت، رنج خشونت و ترور، مبارزان‌های ویرانگر، دامن زدن به اختلافات مذهبی، پوشش‌های مذهبی، موضع فرقه‌ای و قومی.
استعاره‌ها	
قاره فرهنگی	این اصطلاح استعاره از آن دارد که ایران برخلاف ادعاهای غربی، از تسامح در حق ادیان و اقوام مختلف برخوردار است و تنوعی کم نظیر از اقوام و ادیان در این کشور وجود دارد.
لنگرگاه ثبات در دریای ناآرامی- های منطقه‌ای	ایران اسلامی تنها کشور امن منطقه خاورمیانه است که نظم و ثبات سیاسی را خود حفظ کرده است.
خشکاندن ریشه‌های تروریسم	علت تروریسم فراتر از یک اعتقاد راسخ به آیین خاص است و روندهای تاریخی در ظهور این روند مقطع فعلی نقش داشته است. دول غربی با استعمار کشورهای فقیر، بیکاری، تبعیض، تحقیر و بی عدالتی را ترویج کردند و با تحریف ادیان الهی زمینه توجیه قساوت و بیرحمی را فراهم آوردند. از بین بردن تروریسم استعاره از آن دارد که باید به این علتها توجه کرد.

- تلویحات

- ایران یک نظام مردم‌سارلار دینی است.
- تحریم‌های بین‌المللی ناعادلانه است.
- ایران معتدل و صلح‌طلب و به پرهیز از خشونت و تروریسم تشویق می‌کند.
- باورهای دینی ما (شیعیان دوازده امامی) تحریم نشده است و به همین دلیل در مقابل خشونت و تروریسم می‌ایستد.

- قطب بندی

- ما مردمسالاری دینی هستیم، آنها استبدادی هستند.
- ما در پرتو اندیشه‌های دینی به دنبال بردباری هستیم، محرومان از اندیشه‌های دینی، نابردبار هستند.
- ما براساس باورهای دینی فرهنگ مدارا را ترویج می‌کنیم، آنها با تحریف ادیان الهی، قساوت و بیرحمی را توجیه می‌کنند.
- ما به دنبال گفتگو هستیم، آنها به دنبال ستیز هستند.
- ما به در جستجوی اعتدال هستیم، آنها به دنبال افراط هستند.
- ما به دنبال ائتلاف برای صلح پایدار هستیم، آنها در جستجوی ائتلاف برای جنگ هستند.
- گروه‌های آدمکش از ما مسلمانان نیستند، آنها از ملت‌های مختلف و تحت حمایت رسانه‌های غربی هستند.
- ما حامی مظلومان هستیم، آنها ظالم و حامی ظالمان هستند.
- ما به دنبال اجرای عدالت هستیم، آنها به دنبال ظلم و بیداد هستند.

- تفسیر

حسن روحانی نیز تا حد زیادی با یک زمینه و چارچوب دینی به تبیین سخنرانی خود در نشست مجمع عمومی سازمان ملل می‌پردازد. محتوای دینی سخنرانی او از احمدی نژاد کمتر است، اما همچنان از آیات بهره می‌برد، مفاهیم دینی در زبان او کاربرد دارد. او دین و مذهب را در زندگی انسان و در سپهر بین‌المللی تعیین‌کننده نهایی می‌بیند. رئیس‌جمهور ایران تحریف ادیان الهی را عامل بسیاری از مشکلات، خشونت‌ها و تروریسم تلقی می‌کند. او باور به مردم-سالاری دینی در ایران دارد و تحریم‌های بین‌المللی را غیرعادلانه می‌بیند. از ابعاد معنوی و مادی زندگی انسان سخن می‌گوید و به باور مشترک همه ادیان آسمانی به عنوان سرانجامی برای تفاهم و مدارا اعتقاد دارد.

اعتدال در سخنان حسن روحانی برجستگی خاصی دارد. در تفسیر این مفهوم باید گفت

که در آموزه‌های اسلامی به ویژه در قرآن کریم، بر اعتدال و رعایت حد وسط تأکید شده است؛ به گونه‌ای که قرآن کریم امت اسلام را امت وسط و متعادل معرفی می‌کند. در قرآن آمده است: «وَكَذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ؛ و بدین گونه شما را امتی میانه قرار دادیم، تا بر مردم گواه باشید». (بقره ۱۴۳) روحانی اعتقاد دارد که «تفکر اسلامی و شیعی بر اساس عدل و اعتدال است جامعه ما هم باید با مفهوم عدل و اعتدال بیشتر آشنا شود، زیرا اعتدال هم روش و هم راه است، اعتدال هم مسیر و هم مقصد است. اعتدال بدون عقلانیت، فاصله گرفتن است. شعار، بدون علم‌گرایی و استفاده از تجربه بشری، بدون تحول‌گرایی در کنار ثبات و آرامش، بدون آرمان‌گرایی در کنار واقع‌گرایی و بدون اخلاق و آداب و سعه صدر و آزادی امکانپذیر نیست... با اعتدال‌گرایی می‌توان کشور را از چالش‌های داخلی، منطقه‌ای و بین‌المللی عبور داد. در این مسیر سخت با صبر و حوصله، عقلانیت و اعتدال‌گرایی قادر خواهیم بود. همه مشکلات را پشت سر بگذاریم». (روحانی، ۱۳۹۲/۴/۱۲؛ www.isna.ir)

مفهوم عدالت در سخنرانی حسن روحانی اهمیت برجسته‌ای دارد به نحوی که بسیاری از مسائل با راه‌حل برپایی نظام عادلانه بر مناسبات جهانی بر طرف می‌شوند. اگر نظم حاکم بر روابط بین‌المللی بر مبنای عادلانه بازسازی شود، منافع کشورها و صلح و امنیت بین‌المللی تحقق می‌یابد. همواره یکی از اصول اساسی سیاست خارجی ایران بعد از انقلاب اسلامی عدالت‌گرایی در روابط بین‌الملل بوده است. در دولت اعتدال تحقق اندیشه‌ای عدالت‌طلبانه در بازه زمان «بلند مدت» با توجه به میزان امکانات و محدودیت‌های بین‌المللی تعریف گردیده است. در دولت یازدهم و در چارچوب گفتمان اعتدال با جابجایی در اولویت‌ها و اهداف سیاست خارجی، تحقق آرمان‌های انقلاب اسلامی در حوزه اهداف بلند مدت سیاست خارجی و تأمین امنیت وجودی و رفاهی به ترتیب در دستور کار اهداف کوتاه مدت و میان مدت سیاست خارجی ایران قرار گرفت. این رویکرد که همراه با پذیرش نسبی نظم موجود بین‌المللی (در مقابل تجدیدنظر طلبی) بوده برای و تنش‌زدایی و تعاملات سیاسی-اقتصادی با قدرت‌های بزرگ اجتناب‌ناپذیر بوده است. (محمدنیا، ۱۳۹۴: ۱۹۸)

بحث سومی که در تفسیر سخنان حسن روحانی باید به آن اشاره کرد، این است که حسن روحانی بر مبنای اصولی چون تعامل گسترده با جهان و نیز مدیریت روابط با کشورهای متخاصم و عادی سازی روابط با دیگر کشورهای غربی سخن می‌گوید و از الگوی چندجانبه‌گرایی برای حل و فصل اختلافات خود با نظام بین‌الملل بهره می‌جوید، اما با این حال، همواره بر غیریت‌سازی و نفی هژمون طلبی در روابط خود با نظام بین‌الملل تأکید می‌کند. (محمودی‌کیا، ۱۳۹۷: ۱۳۷) این نگاه با نفی سلطه و ستم در گفتمان کلان دینی در سیاست خارجی جمهوری اسلامی

رابطه دارد. روحانی با پیشنهاد «جهان علیه خشونت و افراطیگری» برای زدودن خشونت از چهره منطقه در یک سطح و در سطحی بالاتر غباروبی از چهره اسلامی تلاش می‌کند. (آجیلی و افشاریان، ۱۳۹۵: ۵۸)

- تبیین

گفتمان سیاست خارجی حسن روحانی به مانند سایر پیشینیان وی و به عنوان یک خرده گفتمان سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران متکی بر دین اسلام به شمار می‌آید و عمل به اصول و مبانی انقلاب اسلامی که در قانون اساسی بازتاب یافته است، عامل پیروزی و پیشرفت کشور ایران تلقی می‌کند. سیاست خارجی دولت حسن روحانی خارج از خطوط اصلی دیپلماسی جمهوری اسلامی نیست و نمی‌تواند باشد، زیرا در مسائل کلیدی مانند مناقشه هسته‌ای با غرب و نفوذ و تأثیرگذاری ایران در معادلات منطقه، این رهبر جمهوری اسلامی است که حرف آخر را می‌زند. جمهوری اسلامی، «فکر» همانا ارزش‌های ایدئولوژیک اسلام سیاسی شیعی و قدرت به معنای تمکین به فرامین رهبری و تبعیت از آن است که در مقام ولی فقیه تمامی سیاست‌های کلان داخلی و خارجی را تعیین می‌کند و کارگزاران نظام حاکم، ابزار اجرایی او هستند. (خدابخش، ۱۳۹۴؛ www.dw.com)

هویت ایران به‌مثابه یک کشور مردم‌سالار دینی در ترکیب با گفتمان اعتدالی، می‌تواند به ستون اتکای ثابت و صلح در منطقه آشفته ما در عزیمت به‌سوی سال ۱۴۰۰ خورشیدی تبدیل شود. جدال پایان‌ناپذیر ما با خشونت و افراطیگری مستلزم چنگ انداختن به منابع غنی فرهنگی و تمدنی ایران اسلامی با عناصر درخشانی از بلندنظری حکیمانه، تساهل، خویشتنداری، خردورزی و کثرت‌گرایی است. در سایه چتر تمدن ایرانی-اسلامی، گفتگوی مذاهب و ادیان همراه با مذاکرات سیاسی به‌منزله ابزاری مؤثر و پایا می‌تواند صداقت و صلاحیت جمهوری اسلامی ایران در خاتمه دادن به اختلافات میان جوامع اسلامی و تفوق بر مصائب از جمله افراطیگری و تروریسم را به اثبات برساند. معجون «مردم‌سالاری دینی» و «اعتدال‌گرایی» از این قابلیت برخوردار است که جمهوری اسلامی ایران را به الگویی از حکمرانی خوب در میان کشورهای منطقه و فراتر از آن تبدیل کند. در عصر تندروی‌های سیاسی که دولتها به ناکارآمدی در ارائه راه حل‌های جامع متهم می‌شوند، برخورداری از حکمرانی خوب، منبع تأثیرگذاری در پیشبرد قدرت نرم و موفقیت در سیاست خارجی است. دولت خردورز و اعتدالی اکنون با فراتر رفتن از ضرورتی برای منطقه، راهی برای مقابله با جریان‌های راست افراطی و مردم‌فریب در غرب نیز هست؛ جریان‌هایی که می‌کوشد با ارائه قرائتی خشن از اسلام، شعله‌های اسلام هراسی و برخورد تمدن‌ها را برافروزند. (ایرنا، ۱۳۹۶/۲/۲۷؛ www.irna.ir)

به طور کلی، اعتدال به دو صورت سلبی و ایجابی تعریف می‌شود. در معنای سلبی، اعتدال به معنای نفی افراط و تفریط و پرهیز از این دو حد می‌باشد. در سیاست نیز اعتدال معمولاً به صورت سلبی تعریف و تلقی می‌گردد. در سیاست خارجی نیز بر همین اساس، اعتدال به معنای نفی و پرهیز از گفتمان‌های سیاسی افراطی و تفریطی تعریف می‌شود. به گونه‌ای که اعتدال را می‌توان به صورت نفی پادگفتمان‌های معارض آن یعنی گفتمان سازش و گفتمان ستیزش یا گفتمان آرمان‌گرایی تخیلی توهمی و گفتمان واقع‌گرایی انفعالی تعریف کرد. اگرچه بر مبنای اصل منطقی «تَعْرِفُ الْأَشْيَاءَ بِأَضْدَادِهَا؛ چیزها با توجه به اضدادشان شناخته می‌شوند»، گفتمان اعتدال‌گرایی در سیاست خارجی را می‌توان بر پایه نفی پادگفتمان‌های افراطی و تفریطی تعریف کرد، ولی فهم دقیق این گفتمان مستلزم تعریف آن به صورت ایجابی و مثبت است. (دهقانی فیروزآبادی، ۱۳۹۳: ۴-۵)

نتیجه‌گیری

چارچوب گفتمان دینی سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران، برگرفته از منابع اسلامی است و پایبندی به اصول مستند به قرآن و سنت، وجه تمایز دولت اسلامی از دیگر دولت‌ها خواهد بود. جمهوری اسلامی ایران به دلیل جهانشمول بودن آرمان‌های دینی خود، دارای وظایف و اهدافی است که متمایز از دیگر کشورهاست. این کشور به اصول ارزشی سیاست خارجی خود و تعالیم اسلامی و مکتبی پایبند می‌باشد. اصول گفتمان دینی سیاست خارجی برای دستیابی به اهداف آن، ابزارها و استراتژی را مشخص می‌کند و حدود استفاده از هر ابزار و شرایط آن را تعیین می‌نماید. بنابراین در گفتمان دینی سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران نقش مکتب اسلام و دیدگاه‌های موجود نسبت به آن تعیین‌کننده است، همانگونه که خصلت‌های فرهنگی و ایدئولوژیک ممکن است در سیاست خارجی هر کشوری تأثیرگذار باشد، این کشور نیز ارزش‌های مکتبی خود را بر چارچوب و اهداف سیاست خارجی حاکم می‌بیند. بر این اساس می‌توان بیان داشت که خرده گفتمان دولت اعتدال نیز به هیچ وجه نتوانسته است از این کلان گفتمان اسلامی مجزا باشد و به همین خاطر است که گفتمان اعتدال نیز در این قالب عمل کرده است. دال مرکزی اسلام به شدت بر خرده گفتمان اعتدال نیز تأثیر گذاشته و جهت‌گیری و رویکرد آن را در حوزه سیاست خارجی نیز تحت تأثیر خود قرار داده است.

منابع فارسی

کتاب

- رهبری، مهدی (۱۳۸۵)، *هرمنوتیک و سیاست*، تهران: انتشارات کویر
- مک‌دائل، دایان (۱۳۸۰)، *مقدمه‌ای بر نظریه‌های گفتمان*، ترجمه حسین علی نوذری، تهران: فرهنگ گفتمان

مقالات

- ابوالقاسم طاهری، حسین کریمی‌فرد (۱۳۹۱)، *هویت ملی و سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران*، مطالعات روابط بین‌الملل، دوره ۵، شماره ۱۸
- جهانگیر جهانگیری، سجاد فتاحی (۱۳۹۱)، *تحلیل گفتمان محمود احمدی‌نژاد در انتخابات ریاست جمهوری دوره دهم*، مجله مطالعات اجتماعی ایران، دوره ۵، شماره ۳
- دهقانی فیروزآبادی، سیدجلال الدین (۱۳۹۳)، *گفتمان اعتدالگرایی در سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران*، فصلنامه سیاست خارجی، سال بیست و هشتم، شماره ۱
- قرشی، سید یوسف (۱۳۹۵)، *واشکافی قطعنامه‌های شورای امنیت ناظر به کره شمالی؛ تحلیلی گفتمانی با نگاه فرکلاف*، فصلنامه سیاست جهانی، دوره ۵، شماره ۲
- محمدرضا تاجیک، محمد روزخوش (۱۳۸۷)، *بررسی نهمین دوره انتخابات ریاست جمهوری ایران از منظر تحلیل گفتمان*، مجله دانشکده ادبیات و علوم انسانی (دانشگاه خوارزمی)، شماره ۶۱
- محمد محمودی‌کیا (۱۳۹۷)، *منطق و جهان‌نگرش سیاست خارجی دولت روحانی*، فصلنامه تحقیقات سیاسی بین‌المللی، شماره ۳۴
- مقدمی، محمدتقی (۱۳۹۰)، *نظریه تحلیل گفتمان لاکلا و موف و نقد آن*، معرفت فرهنگی اجتماعی، سال دوم، شماره دوم
- هادی آجیلی، رحیم افشاریان (۱۳۹۵)، *گفتمان اعتدال در سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران*، پژوهش‌های راهبردی سیاست، دوره ۵، شماره ۱۹

خبرگزاری

- روحانی، حسن (۱۳۹۲/۷/۳)، *متن کامل سخنان دکتر روحانی در شصت و هشتمین مجمع عمومی سازمان ملل متحد*، قابل دریافت در:

<http://www.president.ir/fa/71572>

- روحانی، حسن (۱۳۹۳/۷/۳)، *متن کامل سخنان دکتر روحانی در مجمع عمومی سازمان ملل*، قابل دریافت در:

<http://www.president.ir/fa/81323>

- روحانی، حسن (۱۳۹۶/۷/۲۹)، متن کامل خطابه حسن روحانی در سازمان ملل متحد، قابل دریافت در:

<https://www.eghtesadnews.com>

- روحانی، حسن (۱۳۹۵/۷/۱)، متن کامل خطابه حسن روحانی در سازمان ملل متحد، قابل دریافت در:

<http://www.hamshahronline.ir/details/347146/Iran/estate>

- روحانی، حسن (۱۳۹۲/۷/۳)، متن کامل سخنان دکتر روحانی در شصت و هشتمین مجمع عمومی سازمان ملل متحد، قابل دریافت در:

<http://www.president.ir/fa/71572>

- روحانی، حسن (۱۳۹۳/۷/۳)، متن کامل سخنان دکتر روحانی در مجمع عمومی سازمان ملل، قابل دریافت در:

<http://www.president.ir/fa/81323>

- روحانی، حسن (۱۳۹۳/۷/۷)، متن کامل سخنرانی رئیس جمهور روحانی در هفتادمین نشست مجمع عمومی سازمان ملل، قابل دریافت در:

<http://fa.abna24.com/service/iran/archive/2015/09/28/693328/story.html>

English Resources

- David Howarth, Jacob Torfing (2000), **Discourse theory in European politics :identity, policy and governance**, New York: Palgrave Macmillan
- Fairclough, Norman (2010), **Critical Discourse Analysis: The Critical Study of Language**, London: Longman
- Jack C. Richards, Richard Schmidt (2010), **Longman Dictionary of Longman teaching and applied linguistics: Fourth edition**. Harlow: Longman
- Torfing, Jacob (2005), **Discourse Theory: Achievements, Arguments, and Challenges**, in: Howarth, David and Torfing, Jacob, **Discourse theory in European politics: identity, policy and governance**, New York: Palgrave Macmillan